

LUND UNIVERSITY

Teorier om ironi – en litteraturöversikt

Gustafsson, Anna W

2004

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Gustafsson, A. W. (2004, juni). Teorier om ironi – en litteraturöversikt.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Teorier om ironi – en litteraturöversikt

Introduktion

Det här är ett försök att göra en genomgång av den viktigaste teoribildningen kring begreppet och företeelsen ironi. Ämnet är stort och oöverskådligt och spänner över vitt skilda discipliner. Begreppet ironi, som kommer av latinets *eironeia*, förställning, har förvisso en allmänspråklig betydelse, men har inom olika discipliner kommit att innebära ganska olika saker. I filosofin, t.ex., talar man gärna om ironi på ett mer abstrakt plan, som en livsinställning eller attityd, som "the perception and transcendence of the epistemological, ethical or experiential paradox vs. Reality" (Hutcheon 1995, s. 3). Inom litteraturvetenskapen talar man om romantisk ironi (mest känd genom bröderna Schlegel och Novalis – ironin blir ett mänskligt villkor) och dramatisk ironi (när publiken känner till vad som ska hända men inte hjälten i dramat). Detta är något helt annat än den ironi vi talar om till vardags.

Man brukar skilja på situationell ironi och verbal ironi, den förra handlar om hur situationer som ställs mot varandra kan upplevas som ironi (vi talar t.ex. om ödets ironi). Verbal ironi, däremot, är begränsad till muntlig eller skriftlig kommunikation, och det är den typen av ironi jag kommer att fokusera på här. Min infallsvinkel är språkvetenskaplig, därför kommer fokus att ligga på språkvetenskapens behandling av ironin. Litteraturvetenskap, filosofi, psykologi, retorik – dessa discipliner får en mindre grundlig behandling än de är värda. En hel del utrymme kommer att användas till att gå igenom pragmatiken, då den har fått stor betydelse för den moderna ironiteorin. Det bör också påpekas att många av de modernare teoretikerna betonar att deras teorier är eklektiska.

Mitt perspektiv på ironi är framför allt textanalysens. I någon mån har jag velat hitta teorier som är direkt applicerbara på textanalysen och som är intressanta för diskussionen av de textanalytiska redskapen och av textanalysens gränser när det gäller att nå förståelse för ironiska texter. En stor del av forskningen utgår dock från det talade språket. Detta bör man vara medveten om, också vid läsningen av denna översikt.

I stilistiska läroböcker behandlas ironi oftast mycket kortfattat, ofta med en enkel motsatsdefinition: ironi innebär att säga motsatsen av vad man menar (se t.ex. Cassirer 1986,

Melin & Lange 1986). Att detta är något som kan problematiseras är självklart och de flesta av de teorier jag tar upp förhåller sig på något sätt till den så vanliga motsatsdefinitionen. En viktig invändning till motsatsdefinitionen är att den bygger på att man först processar den bokstavliga meningen för att först därefter hitta en ironisk tolkning som är motsatsen av det uttryckta. Detta motsägs t.ex. av forskning som visar att förståelsen av ironiska uttryck inte tar längre tid än ett icke-ironiskt jämförbart uttryck. (För en diskussion av detta se t.ex. Sigrell 1999).

Denna litteraturgenomgång tar sitt avstamp i retorikens syn på ironi, för att ge en historisk relief till modernare teorier. Därefter går jag i tur och ordning igenom litterära teorier, pragmatiska och lingvistiska teorier och sist andra språkvetenskapliga synsätt. Eftersom de olika teoretikerna på ett intrikat sätt förhåller sig till varandra också över disciplinernas gränser har jag valt att presentera var teoretiker för sig. I ett slutord försöker jag så lyfta upp de aspekter av ironi som oftast diskuteras och kort diskutera deras implikationer för studiet av texter.

Retoriken och klassikerna

I retoriska handböcker behandlas ironi ömsom som en trop och ömsom som en figur. Ironi sägs också stundtals betyda att man säger motsatsen eller något annat än det man menar och stundtals sägs det innebära att man låtsas ta motståndarens åsikter och argumenterar för dem. Kurt Johannesson t.ex. definierar ironi som en trop med den senare betydelsen: genom att överdriva motståndarens åsikter och språkbruk låter man åhörarna upptäcka hur orimligt, falskt eller upprörande resonemanget är (Johannesson 1998, s.166 f.).

I redogörelser för klassikernas syn på ironi tas särskilt några viktiga namn upp. För Platon var ironi något negativt, en anspråksfull falsk förespegling. Men med *sokratisk ironi* menar man en metod för att avslöja dumheten hos den man talar med: man låtsas själv vara okunnig. Norman Knox, som skrivit om begreppets historia menar att det inte går att separera från Sokrates personlighet och inflytande, men betonar också att tidens tänkare aldrig själva använde begreppet ironi för Sokrates metod. Den dominerande betydelsen hos såväl Platon som Aristofanes var vad Knox kallar ”mocking pretence and deception”. (Knox 1961, s.3).

Den förste som seriöst kom att diskutera och definiera begreppet ironi i skrift var Aristoteles. Han fastslog att retorisk ironi handlade om att prisa genom att fördöma eller

fördöma genom att prisa. Som exempel tog han Sokrates metod, men ändå är det till Aristoteles många teoretiker spårar motsatsdefinitionen. (Knox 1961, s.4)

Cicero brukar också framhållas i de historiska översikterna. Denne hade en mer positiv syn på ironi än sina föregångare. Han var också, enligt Knox, den förste som kom att skilja på ironi som en figur och ironi som ”a pervasive habit of discourse”. De olika varianterna av ironi kom att utvecklas och namnges hos Quintilianus. Han skiljer på tropen – ”a brief figure of speech embedded in a straightforward context” – och det han kallar ”schema” – ett helt tal presenterat på ett språk och med ett tonfall som är i konflikt med den aktuella situationen. Han urskiljer också, enligt Knox, en tredje typ av ironi, där det snarare handlar om en livsinställning. (Knox 1961, s.5)

Med denna mycket översiktliga genomgång lämnar jag retoriken och klassikerna för att i fortsättningen helt ägna mig åt modernare teorier om ironi.

Litterära teorier

En av de oftast förekommande teorierna i litteraturvetenskapliga redogörelser av ironi är Douglas C. Mueckes *The Compass of Irony* (1969). Muecke går i sin bok igenom ironin mångskiftande användning och olika definitioner. Hans teori genomsyras av synen på ironi som ett konstgrepp: ”An ironical remark or work, an ironic event or situation, must have, beyond its formal requirements, certain minimal aesthetic qualities, lacking which, it fails to affect us as irony. An ironist, therefore, is not just *like* an artist, but *is* an artist” (Muecke 1969, s. 15). Också att förstå ironin kräver ”artisteri”. Denna syn på ironi kan sägas vara typisk för litteraturvetenskapen och också ett motiv för att studera det.

Muecke skiljer mellan vad han kallar **simple irony** och **double irony**. Det förra är de vanligen beskrivna ironier som bygger på en motsättning mellan det sagda, det förväntade och det menade, det sanna förhållandet eller det som faktiskt sker. Dubbel ironi, däremot, handlar om en opposition på en ”lägre” nivå, t.ex. genom att två ogiltiga fakta ”cancel each others out” – det handlar om paradoxer eller dilemman (Muecke 1969 s. 15). Han laborerar med tre grader av ironi: **overt** (ironier menade att förstås direkt, sarkasmer t.ex.), **covert** (ironier som kräver avkodning: använder så lite ledtrådar som möjligt men är ändå avsedda att förstås) och slutligen **private** (ironi som inte är avsedd att förstås av någon annan). Dessutom laborerar Muecke med fyra ”modes of irony”:

1. **Opersonlig ironi.** Här finns en motsättning mellan vad ironikern säger och vad han menar. Det är den vanligaste formen av ironi, dit också sarkasm hör. Här är ironikern som person frånvarande. Muecke urskiljer inte mindre än 20 olika typer av opersonlig ironi.
2. Muecke urskiljer det han kallar **self-disparaging irony**. Här finns en motsättning mellan ironikerns verkliga åsikt och den som uttrycks av hans persona. Ironikern iklär sig en roll. Denna sorts ironi brukar också kallas **irony of manner**.
3. **Ingénu irony.** Den typ av ironi där ironikern uppträder som naiv okunnig och avslöjar den smartes blindhet eller dumhet. Ironitypen är vanlig inom litteraturen.
4. Slutligen talar Muecke om **dramatiserad** ironi, där ironikern helt dragit sig tillbaka och istället presenterar en ironisk situation i ett drama eller en roman. (Muecke 1969, s. 64 ff.)

Mueckes framställning fungerar som ett slags taxonomi över olika typer av ironi och har som sådan kommit att bli ofta citerad. Han går också igenom ironiska situationer, han diskuterar ironikern som person och går slutligen igenom ironins moral.

Wayne C. Booth har haft stort inflytande på den litteraturvetenskapliga forskningen om narrativer, och hans *A Rhetoric of Irony* (1974), har fått stort genomslag. Booth tar fasta på den retoriska infallsvinkeln i sin behandling av ironi. Han är framför allt intresserad av frågan om hur vi vet att en text är ironisk. En av de förutsättningar hans teori vilar på är att vissa ironier är avsedda, skrivna för att förstås, och att det därför finns vissa läsningar som är ”bättre” än andra. (Idén om ”den rätta läsningen”, som Booth förvisso delar med många, har kritiserats av senare teoretiker se t.ex. Barbe 1995, s. 66 f.)

Booth inför begreppet **stabil ironi** för de avsedda ironier han framför allt är intresserad av. Dessa ironier är medvetna och avsedda att förstås med viss precision. De är dolda och avsedda att rekonstrueras med meningar som skiljer sig från den bokstavliga meningen. De är stabila, fixerade, i meningen att när läsaren väl rekonstruerat en mening bjuds han inte in till att ytterligare underminera den (vilket däremot karakteriserar de **instabila** ironierna. Slutligen är de ”finita”, dvs. lokala och begränsade i någon mening. (Booth 1995, s. 5 ff.)

Rekonstruktion blir ett viktigt begrepp hos Booth i hans strävan efter att förstå hur tolkningen av ironi går till. Han urskiljer fyra steg för rekonstruktion:

1. Läsaren avvisar den bokstavliga meningen (då han/hon uppmärksammar en inkongruens av något slag).

2. Alternativa tolkningar och förklaringar testas.
3. Läsaren tar ett beslut om författarens kunskaper eller åsikter (här är det viktigt för en ironisk tolkning att den bokstavliga meningen också avvisas av (den implicite) författaren).
4. En ny mening/tolkning konstrueras som är i harmoni med de outtalade åsikter läsaren ålägger författaren. (Booth 1974, s. 10 ff.)

Att läsaren först avvisar den bokstavliga meningen och därefter rekonstruerar en annan, ironisk, mening, är en vanlig syn på ironi (som också den har kritiserats av senare kritiker, se här t.ex. Hutcheon 1995, s. 60).

Eftersom beskrivningen av stabil ironi inte avgränsar ironin mot andra avsedda, icke bokstavliga uttryckssätt som inbjuder till en läsning mellan raderna blir det viktigt för Booth att avgränsa ironi. Metaforer, som också kan användas ironiskt, har inget chockmoment och vi behöver normalt inte ta något medvetet beslut om författarens intentioner. Allegori och fabel fungerar mycket som metaforer, här kanske man kan tala om ett chockmoment när man inser att det krävs en annan tolkning. Dock handlar det inte här om att se inkongruenser o leta efter en trolig annan mening utan snarare om att "lägga till" mening – även om man missar allegorin, menar Booth, så leds man i samma riktning. (Booth 1974, s. 21, jämför här Hutcheon 1995, s. 64 f. som istället vill beskriva ironi som additiv).

En annan typ av avgränsning blir den mot satir. Här reserverar sig Booth mot det så vanliga talet om **offer** för ironi (antingen det nu är den man ironiserar över eller den naive läsaren som inte förstår ironin). "The building of amiable communities is often far more important than the exclusion of naive victims" (s. 28) Sarkasm och satir innehåller däremot ett tydligt attackmoment, menar Booth.

Booth ansluter sig som sagt till en retorisk tradition och eftersom syftet är att svara på frågan om hur vi kan se att en text är ironisk blir hans framställning också en praktisk handledning för hur ironi kan upptäckas. Vad krävs i en text för att vi ska påbörja en rekonstruktion av en annan mening? Booth går igenom ett antal ledtrådar, **clues**.

- Direkt guidning från författaren, t.ex. titlar, motton, andra direkta ledtrådar.
- Medvetna felaktiga påståenden. Detta kan t.ex. vara att blanda ihop populära uttryck, att medvetet förvränga historiska fakta, att säga något som strider mot allmänt spridda uppfattningar eller konventioner.

- Faktakonflikter inom texten. Detta görs ofta genom att först introducera en sannolik men falsk röst i texten, efterhand låta rösten bli alltmer motsägelsefull, för att slutligen införa den ”riktiga” rösten som kullkastar allt det tidigare sagda.
- Stilbrott. Här beror effekten på läsarens förmåga att uppfatta stilskillnaden och baseras på kunskaper om alternativa normer.
- Konflikter mellan åsikter. Här märker vi en konflikt mellan de åsikter som uttrycks och de vi misstänker att författaren har.

En stor roll för vår uppfattning om texten spelar de kontextuella ledtrådarna, vilka i stort sett handlar om våra förkunskaper om kontexten.

En översikt över litteraturvetenskapens användning av ironibegreppet ger Claire Colebrook i *Irony* (2004). Här beskrivs inte bara ironibegreppets historia (där retorikens definitioner, medeltidens och renässansens ironier och romantikens syn på ironi tas upp) utan också moderna postmodernistiska och poststrukturalistiska teoretikers syn på ironi. Colebrook har ett litteraturvetenskapligt-filosofiskt perspektiv och går också i ett eget kapitel igenom filosofins behandling av ironi.

När vi tänker på ironi historiskt måste vi skilja på de källor vi har för definitionen av ironi och de texter som vi *idag* kan kalla ironiska, även om de inte explicit kallades ironiska då. Colebrook talar om ”a historical shift in the status of irony”:

At a certain point in history, particularly with the self-conscious recognition of being modern in the eighteenth and nineteenth centuries, irony was seen to characterise life as a whole. Once irony was expanded to this degree it was then possible to look back not just at Socrates but at Shakespeare or Chaucer, and see their writings as subtly ironic. (Colebrook 2004, s. 8)

Den här processen, ”ironic re-reading”, karakteriserar enligt Colebrook mycket av det som kallas litteraturkritik idag. Det tycks här snarare handla om en vidare syn på ironi: helt enkelt att mena något annat än vad som uttryckligen sägs.

I den historiska genomgången tar Colebrook också upp Booth, som får stå som en representant för den litteraturkritiska syn på ironi som förutsätter en stabil tolkningsgemenskap (och som innebär att ironi är möjligt när språket används mot normen) (Colebrook 2004, s. 41). Såväl Muecke och Booth sägs se ironi som bevis på språkets och litteraturens koherens. Den andra riktningen inom litteraturteorin ser ironi snarare som

pekande mot inkoherens, hit hör filosofer som Kierkegaard och postmodernt intresserade litteraturkritiker. De förra, menar Colebrook, har sokratisk ironi som *figur* i tanken, medan de senare snarare ser ironi som *ett sätt att leva*. (Colebrook 2004, s. 44 f.). De postmodernt intresserade teoretikerna tycks därmed också vara inspirerade av romantikens syn på ironi, vilken i sin förlängning ser ironi som "the only true mode of life" (Colebrook 2004, s. 52).

Ironibegreppet är svårfångat, Colebrook skriver i sitt slutord: "Irony can, then, neither be achieved nor overcome" (Colebrook 2004, s. 177). En annan infallsvinkel har lingvistik och pragmatiken, som snarare försöker hitta modeller för att beskriva verbala ironiers uppkomst, funktion och effekt. I dessa teorier lämnas dramatisk ironi, kosmisk ironi, romantisk ironi och ironi som ett sätt att leva åt sidan. Men innan jag går över till de lingvistiska och pragmatiska teorierna vill jag kort redogöra för ett bidrag från psykologins håll. I en ofta anförd studie av Pfaff & Gibbs redovisas experimentella studier som försöker svara på frågan om i vilken grad en ordinär läsare är medveten om författarintention när han eller hon läser texter som visar sig vara satiriska (Pfaff & Gibbs 1997). Artikeln kan ses som ett slags svar på den ofta förekommande attityden inom litteraturvetenskap och filosofi att författarintentionen varken kan eller bör beaktas i tolkning av texter. Visserligen, konstaterar författarna, är det skillnad på vad en litteraturkritiker kan och bör göra och vad en ordinär läsare gör, men, fortsätter de, "it is interesting to note how many literary theorists appear to argue over what cognitive processes must be involved in literary understanding and actually, again, deny that the recovery of authorial intentions has any role in interpreting literature, even when what an author says deviates radically from his or her intended meaning" (Pfaff & Gibbs 1997, s. 48).

Pfaff & Gibbs experiment genomfördes med studenter vid University of California som fick i uppgift att läsa ett antal texter som satiriserade politisk korrekthet. Experimenten visar att folk generellt sett inte refererar till satir när de ska förklara poängen i en satirisk berättelse – så många som 67 % misstolkade också vid en första läsning den satiriska poängen. Däremot refererar de flesta till en värld utanför texten och tycks ha någon sorts allegorisk förståelse av de satiriska texterna. Men författarintentionen missförstås ofta utan kompletterande information om författare eller text. Istället tycktes studenterna benägna att tolka texterna utifrån sin egen synvinkel och många trodde att författaren själv omfattade politisk korrekthet istället för att satirisera den. Men experimenten visar också att läsarna försöker konstruera en sammanhängande bild av författaren och vad denne kan tänkas försöka säga. Studien, menar Pfaff & Gibbs, ger bevis nog för att avfärda idén om att läsare inte söker författarintentioner när de tolkar litterära texter: "Our most cautious conclusion at this point is that readers will frequently attempt to construct a mental model of the author (the 'implied author') that is

consistent with what they believe to be points of a satirical story” (Pfaff & Gibbs 1997, s. 68). Simpson kommenterar undersökningen och ifrågasätter hållningen att satir handlar om att förstå en mening som placerats där av författaren. Satirens mottagande, påpekar Simpson, beror bl.a. på hur nära det satiriska målet och läsarna står varandra och på läsarens identifikation av författarens intentioner som uppriktiga eller inte (Simpson 2003, se nedan).

Pragmatiska och lingvistiska teorier

Året efter det att Booth publicerade sin ironiretorik publicerade Grice sin inflytelserika artikel *Logic and Conversation* (1975). Denna tentativa presentation av en överordnad kooperationsprincip och maximer för effektivt informationsutbyte har fått stor påverkan också på efterföljande ironiteoretiker – åtminstone har de flesta förhållit sig till den på något sätt, även inom andra discipliner än den snävt pragmatiska.

Grice kooperationsprincip innebär med hans egna ord: ”Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged”. (Grice 1975, s. 45) Han urskiljer 4 maximer som är viktiga vid maximalt informationsutbyte (men menar att det finns andra, estetiska, moraliska, sociala):

- **Kvantitet.** Gör yttrandet så informativt som möjligt för ditt syfte men inte mer informativt än det krävs.
- **Kvalitet.** Gör yttrandet till ett sant yttrande. Säg inte vad du tror är falskt och inte det du saknar bevis för.
- **Relevans.** Var relevant.
- **Sätt.** Var tydlig, undvik oklarheter, mångtydigheter, var kortfattad och metodisk.

Grice diskuterar inte ironi i någon större utsträckning, men räknar upp ironi som ett av flera möjliga maximibrott som görs i syfte att åstadkomma en konversationell implikatur (där en underliggande mening impliceras). I det fallet handlar det om ett brott mot sanningskravet, mot kvaliteten. Grice har fått utstå hård kritik från många ironiteoretiker för sin alltför snäva behandling av ironi och också fått rykte om sig att stå för den enkla ”motsatsdefinitionen”, vilket inte kan vara annat än orättvist (se t.ex. Sperber & Wilson 1986, s.308 f.). Ironi

fungerar hos Grice som exempel på ett maximibrott i ett utkast till en teori som i första hand diskuterar kooperation, maximer och konversationella implikaturer.

Bland de mest inflytelserika teorierna om ironi hittar vi Sperber och Wilsons "Use-Mention Theory". Sperber och Wilson avvisar, liksom de flesta, den semantiska motsatsdefinitionen. De argumenterar för att tolkningen av ironiska yttranden inte på ett tillfredsställande sätt kan integreras i Grice pragmatiska ramverk och menar också att det enda som skiljer Grice från den traditionella motsatsdefinitionen är att substitutionsmekanismerna är pragmatiska och inte semantiska. (Sperber & Wilson 1981, s. 296) Istället vill de med sin teori förklara *varför* ironiska yttranden görs, de väljer att inte, såsom tidigare gjorts, hänvisa till bildlig mening och att inte heller laborera med någon substitutionsmekanism (dvs. att det bokstavliga uttrycket ersätts av ett annat).

Med utgångspunkt i en rad exempel på möjliga ironiska yttranden i en situation där två människor råkar ut för ett regnoväder diskuterar Sperber & Wilson frågan om intentionen med att uttrycka sig ironiskt. Att säga att vädret är underbart när det i själv verket är hemskt kan inte handla om att uttrycka att vädret är hemskt, därför att det i själva verket är ett icke-informativt påstående. Det måste ha funnits en annan avsikt, nämligen att säga något om yttrandet självt (Sperber & Wilson 1981, s. 300 ff.).

För att komma åt ironin använder Sperber & Wilson distinktionen mellan **use** (användningen av ett yttrande, involverar referens till vad yttrandet refererar till) och **mention** (omtalandet av ett yttrande involverar referens till yttrandet självt). Ironi, menar de, kan ses som ett slags **echoic mention**. Detta kan vara av olika slag:

- Det kan upprepa, dvs. ge eko av, ett yttrande. Man visar att man förstått och uttrycker sin attityd eller reaktion på det.
- Det kan uttrycka något som ett föregående yttrande anses implicera.
- Det kan ge eko av ett yttrande fällt för länge sedan.
- Det kan ge eko av något man antar kommer att sägas. (Sperber & Wilson 1981, s. 306).

Ironi innebär alltså att: "The speaker mentions a proposition in such a way as to make clear that he repeats it as ludicrously false, inappropriate, or irrelevant". (Sperber & Wilson 1981, s. 308). För uttolkaren innebär det att denne inte bara måste förstå att det är ett slag av **mention** snarare än **use** utan också att förstå vilken talarens attityd till den underliggande propositionen

är. Sperber & Wilson vill på detta sätt förklara alla ironier, men menar att det finns många olika grader och typer av **echoic mention** (se Sperber & Wilson 1981, s.309).

Sperber & Wilson lanserar senare **Relevansteorin**, en pragmatisk teori som låter Grice relevansmaxim vara essentiell för att förklara all mänsklig kommunikation. (Sperber & Wilson 1986) Ironin får sin relevans framför allt genom att informera åhöraren om talarens attityd till ett yttrande eller en proposition som ges eko av. (I sin kritik av Sperber & Wilsons teori menar Sigrell att det stora problemet är att yttrandet eller propositionen som ”ges eko” måste identifieras och attityden måste förstås, för vi ska kunna tala om ironi. Sigrell 1999, s. 170, se äv. Simpson 2003, s. 92 f.)

En omdiskuterad fråga i den teoretiska diskussionen om ironi är huruvida ironin alltid är negativ, kritiserande, eller inte. Sperber & Wilson menar att den är det: ”The attitude expressed by an ironical utterance is invariably of the rejecting or disapproving kind” (Sperber & Wilson 1986, s. , se även 2003, s. 23 ff.). Själva syftet med ironi är primärt att ”ridicule the opinion echoed” (Sperber & Wilson 1986, s.241).

I direkt polemik mot Sperber & Wilson lanserar Clark & Gerrig vad de kallar **The Pretense Theory of Irony** (Clark & Gerrig 1984). De har sin hemvist inom psykologin och deras artikel i *Journal of Experimental Psychology* föranledde ett par svar i samma nummer av tidskriften.

Clark & Gerrig menar att deras teori är överlägsen Sperber & Wilsons **Mention Theory**. Grice är missförstådd, menar de, och med en hänvisning till Grice senare kommentarer till sin artikel från 1975 förklarar de att Grice menar att ironikern *låtsas* använda en proposition (för att förmedla en annan mening. Deras **Pretense Theory** kan i korthet formuleras så här:

S talar till A, som är den primära adressaten. Han låtsas samtidigt vara S¹ som talar till A¹ (en verklig eller låtsad, närvarande eller frånvarande mottagare). Det S¹ säger är på ett eller annat sätt omdömeslöst, felaktigt eller värt förakt. A¹ är avsedd att missa förställningen och ta det bokstavligen, medan A som är en del av en ”inre cirkel” är avsedd att förstå allt: förställningen, omdömeslösheten och S attityd till S¹. S¹ och A¹ kan vara igenkännbara individer eller människor av igenkännbara typer. (Clark & Gerrig 1984, s. 122).

Denna teori kan förklara viktiga aspekter av ironi som inte kan förklaras med Sperber & Wilsons teori, menar Clark & Gerrig, och räknar upp tre viktiga fall:

1. Asymmetri vad gäller *affekt*, dvs. att det är vanligare med *blaim by praise* än tvärtom. Ironikern låtsas enligt Pretense Theory vara en okunnig person och okunniga personer, menar Clark & Gerrig, är mer benägna att se världen genom ”rose-coloured glasses”.
2. Teorin skiljer mellan två olika offer, den som härmas och den oförstående publiken.
3. Teorin ger en naturlig förklaring till ironisk ton/röst.

I ett animerat svar till artikeln avvisar Sperber kritiken (Sperber 1984). Båda teorierna, menar han, hävdar att verbal ironi endast involverar *en* mening, nämligen den bokstavliga, men att denna mening inte är påstådd (”stated”). Nyckelkomponent hos båda teorierna är istället attityden (till det sagda eller till den man låtsas vara). Men Clark & Gerrig tolkar Mention Theory för snävt, menar Sperber. I själva verket är det Mention Theory som är överlägsen Pretense Theory. Sperber går igenom de tre viktiga fall som Clark & Gibbs tar upp och börjar med asymmetrin vad gäller affekt där han ställer frågan ”Are all ignorant *Americans* happy optimists?” (Sperber 1984, s. 133). (Sperber & Wilsons egen förklaring handlar om att det alltid är möjligt att omtala en positiv förväntansnorm eftersom det är det normala att förvänta sig något positivt, se Sperber & Wilson 1981, s 312.) Påståendet att Mention Theory inte förmår urskilja de två offer för ironin som finns kastar Sperber tillbaka med frågan om vi alltid måste fastna med två offer, eftersom ironi kan ha både fler och färre. Slutligen bemöter han påståendet att Pretense Theory naturligt kan förklara den ironiska tonen. Clark & Gerrig, menar han, förväxlar den ironiska tonen med härmandets ton. Vad Clark & Gerrig har att erbjuda är enligt Sperber i själva verket ”a straightforward theory of parody” – inte en teori om ironi (Sperber 1984, s. 135).

I ett annat svar påpekar Joanna P. Williams att Clark & Gerrigs formulering av ironi faktiskt är en traditionell definition av ironi som funnits ända sen antiken (ironin som förställning) (Williams 1984). Williams argumenterar för att båda de debatterade teorierna har begränsningar och att båda är slående lika. Hon vill se dem som delar av en större teori som skulle kunna kallas: ”a *display* theory of verbal irony”. Det ironikern gör är att visa upp – display – en ironisk situation för lyssnaren. (Williams 1984, s. 128). Williams ifrågasätter också psykologins möjlighet att komma längre än så och menar att fortsatt analys är en fråga för lingvistikern.

Den griceanska traditionen har som tidigare sagts haft stort genomslag på ironiforskningen inom pragmatikens område. Salvatore Attardo ansluter sig till en ”(neo)griceansk” forskningsinriktning och utvecklar en ironiteori som förhåller sig också till Sperber & Wilson och Clark & Gerrig. Attardo vill med sin artikel ”Irony as relevant inappropriateness”

presentera ett nytt angreppssätt för ironi (Attardo 2000a). Attardo går igenom olika teoretiska infallsvinklar för studiet av ironi. Han gör en kritisk genomgång av Sperber & Wilsons teori och ser framför allt tre stora brister med den:

1. "Mentioning" är varken ett nödvändigt eller tillräckligt villkor för en texts ironiska status. Att det inte är tillräckligt ses t.ex. av "reported speech".
2. Allt vi säger kan i slutändan sägas vara eko av andra yttranden, vilket gör att Sperber & Wilsons teori får obegränsad räckvidd.
3. Problemet med att identifiera ett implicit ekoyttrande i texter är viktigt. Kontextuella ledtrådar krävs såsom att yttrandet är "inappropriate" till kontexten. Men om avsedd olämplighet (jag översätter fortsättningsvis termen "appropriateness" med "lämplighet", trots att riktigare översättning kanske är "riktighet" eller "passande") är ett nödvändigt och tillräckligt villkor för ironi blir "mentiondistinktionen" onödig. (Attardo 2000a, s.803 ff.)

I en jämförelse med Pretense Theory försvarar han Clark & Gerrigs teori mot en del av den kritik den fått. Han menar att Pretense Theory faktiskt kan hantera en del ironi som Mention Theory haft problem med och att den heller inte har problem med obegränsad räckvidd. (Attardo 2000a, s.808).

Attardos egen modell bygger på följande grundantaganden:

- Ironisk mening nås genom inferenser.
- Ironi är helt igenom ett pragmatiskt fenomen (och såsom sådant beroende av kontexten)
- Tolknigen av ironisk mening är beroende av aktiv guidning av kooperationsprincipen.
- Kooperationsprincipen behöver omedelbart återställas till sin funktion efter att man brutit mot den = The principle of least disruption.

Principen om minsta möjliga brott mot kooperationsprincipen (se ovan) är essentiell för Attardos ironibeskrivning. Denna princip får sändaren att begränsa sitt brott mot kooperationsprincipen till "the smallest possible conversational unit (one utterance, one conversational turn, one speech exchange)" (Attardo 2000a, s.814 ff.) Mottagaren å sin sida antar att brottet är det minsta möjliga och antar att brottet är meningsfullt och på något sätt

refererar till kontexten. Texter, menar Attardo, skulle eventuellt kunna ses som *ett* yttrande, vilket gör modellen applicerbar också för hela ironiska texter. (Attardo 2000a, s 815 not)

Attardo argumenterar vidare för att det ironiska yttrandet hela tiden behåller sin relevans, men istället bryter, implicit eller explicit, mot villkoren för kontextuell lämplighet.

Viktigt för Attardo är också intentionaliteten, dvs. ett ironiskt yttrande är alltid yttrat med avsikt och med medvetenhet om dess kontextuella olämplighet. Det är också avsett att förstås åtminstone av någon av mottagarna. (Attardo 2000a, s. 817). Tolkningen av ironi är, menar Attardo, en tvåstegsprocess. De två distinkta stegen i tolkningsprocessen är att man först känner igen texten som ironisk och därefter att man tolkar den avsedda meningen ("the interpretation of the value of irony"). Han kritiserar de teoretiker som förordat en "ett-stegsmodell" och påpekar att det i sådana fall inte skulle gå att tolka "fel" och gå tillbaka och göra om tolkningen. (Attardo 2000a s. 810 f., jfr Gibbs & Colston 2001)

I en annan artikel diskuterar Attardo ironimarkörer (Attardo 2000b). Det är viktigt att skilja mellan indicierna för ironi och ironin själv, menar Attardo. Så skiljer han mellan **ironimarkörer**, som kan tas bort utan att påverka ironin själv och **ironifaktorer**, som inte kan tas bort utan att ironin försvinner. En ironimarkör signalerar till läsaren att en mening är ironisk, men även utan markören är den ironisk. Attardo ger en översikt över de vanligast förekommande ironimarkörerna i teorin, såsom intonation, överdriven betoning, morfologiska och fonologiska medel. Till kategorin markörer hänför ha också "cotext", dvs. inkompatibla element inom texten. "Kontextuella ledtrådar", dvs. kontrasten mellan vad som sägs o vad man vet om mottagaren, sändaren, värdesystem etc. räknar Attardo som *faktorer*, dvs. som en del av ironin själv.

Ironisignaler brukar ofta radas upp i olika översikter, men själva signaleringens väsen har inte retts ut tillräckligt, konstaterar Marek Nekula i en artikel om just ironisignaler (Nekula 1996). Såsom forskare inom den tyskspråkiga forskningsvärlden förhåller han sig dock mycket lite till de övriga teoretikerna i denna översikt. "Signalisierung ist die Existenzform der Ironie" förklarar han och diskuterar signalisering utifrån termerna **träger** (ung. "bärare") och **antipode** (ung. "motsats") (Nekula 1996, s. 42 f.). Han tycks begränsa sin redogörelse till den klassiska *blaim by praise*-varianten av ironi, då han talar om **träger** som bärare av något slags verbal artighet varifrån tolkningen påbörjas och **antiopoden**, som en kontrast, något som motsäger den verbala artigheten. Intressant är dock att han betonar en dynamisk växelverkan mellan dessa två element som inte bara fungerar som signal för ironin utan också är själva ironins innehåll. Om dynamiken inte är fullt tydlig kan man förtydliga sig genom en **relator**, som riktar mottagarens uppmärksamhet mot motsättningen (det kan vara t.ex.

ordföljd, partiklar, betoning, förstärkningar). **Relatorn** är dock ingen ironisignal i sig själv eftersom samma medel i andra sammanhang kan ha helt andra funktioner, menar Nekula (Nekula 1996, s. 48).

Ett par av de teoretiker som förordat en "ett-steps-modell" för tolkningen av ironi är Gibbs & Colston (jfr Attardo 2000a, s. 410 f). De avvisar tanken på att man först analyserar en bokstavlig mening för att sedan försöka härleda en avsedd mening. I sin artikel "The Risks and Rewards of Ironic Communication" går de därefter över till att undersöka de många olika kommunikativa syften ironi kan ha. De poängterar att ironi både har negativa och positiva funktioner och sorterar in dessa i två grupper: de som distanserar talaren från lyssnaren och de som stärker samhörigheten (Gibbs & Colston 2001, s.188 f). De positiva funktionerna syns tydligt i Gibbs tidigare studie av studentsamtal, där skämtande ironi är den klart dominerande ironiformen. Gibbs & Colston skriver om betydelsen av **kontrast** för upplevelsen av ironi som humoristisk: ju större kontrast mellan ett yttrande och den refererade situationen, desto mer humoristiskt upplevs det ironiska yttrandet. Experimentella studier visar också att semantiskt positiva kommentarer upplevs som roligare än semantiskt negativa (vilket skulle kunna vara ett bidrag till förståelsen av varför *blaim by praise* tycks vanligare än *praise by blaim*, se ovan). Gibbs & Colston 2001, s.193)

Gibbs & Colston laborerar också med "icke-avsedda" ironier, något som de flesta andra teoretiker avvisar. De ger exempel på två liknande situationer där skillnaden är att talaren i den andra situationen inte är medveten om alla fakta och inte avser att vara ironisk, medan lyssnaren i båda fallen uppfattar ironi. (Gibbs & Colston 2001, s.197 f.).

En viktig senare modell för ironi och ironitolkning är Rachel Gioras (Giora 1995, 2003a o. 2003b). Hon beskriver ironi som **indirekt negation** (Giora 1995). Till skillnad från en direkt negation så sätter ironi fokus på *skillnaden* mellan det sagda och det osagda eller den specifika situationen: "An affirmative (more often than negative) expression is used to implicate that a specific state of affairs is different or far from the taken-for-granted (or more desirable) state of affairs explicitly indicated by the same affirmative expression". (Giora 1995, s.240) Viktigt är att det indirekt negerade meddelandet inte avvisas, utan att både det explicita och det implicerade budskapet hålls kvar så att olikheten mellan dem kan processas.

I senare verk integrerar Giora sina tankar om ironi i *The Graded Salience Hypothesis* (se Giora 2003a). Hypotesen har en särskild innebörd för tolkningen av ironier. Här, menar Giora, blir det inte längre frågan om tolkning av ironi jämfört med tolkning av bokstavlig mening respektive metaforer. Istället är det viktigt att avgöra vilken betydelse som är den mest framträdande, **salient**. Det är denna betydelse som vi först tolkar in, den betydelse som

finns kodad i vårt mentala lexikon och har företräde p.g.a. konvention, frekvens, erfarenheter och prototypikalitet. Ironi tar inte längre tid att processa per se. Giora talar om konventionaliserade ironier, som eftersom de är lika "salient" som den bokstavliga meningen, är lika snabbt tillgängliga i tolkningsprocessen. Däremot är icke-konventionella ironier inte alls lika framträdande, "salient", och tar därför längre tid.

The Retention Hypothesis fungerar som ett tillägg till teorin om "graded salience": I de initiala tolkningsprocesserna processas först den framträdande meningen (salient). Detta sker oavsett om det är bokstavlig mening eller kontextuellt passande mening: "Context may affect comprehension immediately, but it is ineffective in blocking salient but contextually incompatible meanings, since it does not interact with initial lexical processes but runs in parallel, as suggested by Fodor (1983)" (Giora 2003b). Enligt *The Retention Hypothesis* behålls kontextuellt inkompatibla meningar om de inte stör eller om de fyller en roll för att konstruera den kontextuellt kompatibla meningen. Så en ironisk mening behåller den bokstavliga också, medan en bokstavlig mening måste avvisa den möjliga ironiska tolkningen för att den stör den kontextuellt kompatibla.

Andra språkvetenskapliga förhållningssätt

Pragmatikens behandling av ironier fokuserar i de flesta fall på verbal ironi i muntlig kommunikation. Mitt intresse är som tidigare sagt framför allt ironi i texter, men inte primärt litterära texter.

Ett verk som alltmer tar sig som ett standardverk inom området är Linda Hutcheons *Irony's Edge. The theory and politics of irony* (1995) Hutcheon diskuterar hur och varför ironi uppstår med särskilt fokus på konsekvenserna för tolkning av text som ironisk. Viktigt för definitionen av ironi, menar hon, är att ironi alltid har en "evaluative edge" som provocerar en emotionell respons antingen hos mottagaren eller de ev. målen eller offren för ironin. Ironi kan inte betraktas och förstås enbart som en isolerad trop utan måste ses i sitt sammanhang: Hutcheon vill se ironi som *diskursiv praktik* eller *strategi* (Hutcheon 1995, s. 10).

Mycken tidigare forskning konstaterar att ironi involverar en triad av deltagare: ironikern, mottagaren och målet/offret. Ironikerns intentioner tas oftast som utgångspunkt, men Hutcheon vill betona uttolkarens aktiva roll starkare än vad som vanligen gjorts. Tolkningen av ironi, menar hon, är ofta utlöst av textuella och/eller kontextuella faktorer i konflikt eller

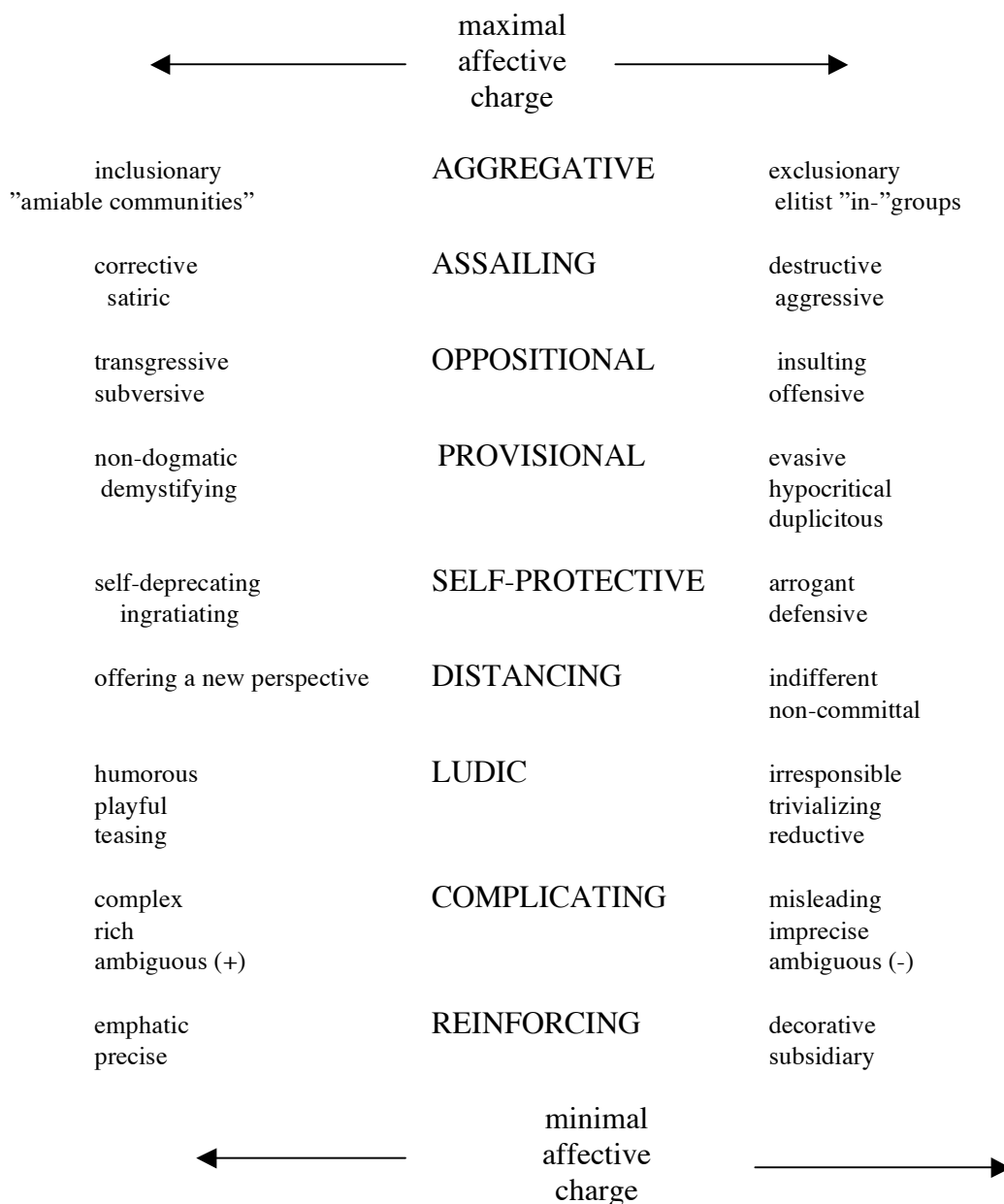
genom socialt överenskomna markörer. Men precis som intention och handling (jfr språkhandlingsteoretikerna) finns hos ironikern, finns de i lika hög grad hos uttolkaren. Hutcheon avvisar tanken på att uttolkarens uppgift är att förstå den ”rätta” meningen. Ironi, menar hon, sker i mellanrummet mellan (och inkluderande) det sagda och det osagda. Meningen är inklusiv och relationell: det sagda och osagda koexisterar för uttolkaren och båda delarna har en mening i relation till den andra och interagerar för att skapa den ironiska meningen (Hutcheon 1995, s. 12 ff.). Det handlar således inte om att avvisa en bokstavlig mening och förstå en annan, ironisk mening. Detta är en viktig poäng hos Hutcheon och får effekter för hela hennes teoretiska resonemang. För att förstå ironisk mening måste vi gå bortom traditionella semantiska begrepp och se såväl på pragmatiken som på den kommunikativa och sociala aspekten.

Hutcheons infallsvinkel är diskursanalytisk: ”Because irony, as defined in this study, happens in something called ’discourse’, its semantic and syntactic dimensions cannot be considered separately from the social, historical and cultural aspects of its contexts of deployment and attribution” (Hutcheon 1995, s. 17). Ironi kan ske, menar Hutcheon, därför att det redan existerar diskursiva gemenskaper som tillhandahåller kontexten både för uttolkandet och användningen av ironi. De diskursiva gemenskaperna är alltså förutsättningen för ironi och inte tvärtom och innebär en komplex konfiguration av delade kunskaper, attityder, värden och kommunikativa strategier. Vi tillhör alla många olika överlappande gemenskaper. (Hutcheon 1995, s. 18 ff. o. s. 89 ff.)

Också Hutcheon diskuterar ironins positiva respektive negativa möjligheter, där den positiva, ironins konstruktivt bekräftande karaktär, exemplifieras med ironin som vapen i en kamp mot en dominant auktoritär makt. Ironin är inte, menar hon, primärt positiv eller negativ – det finns alltid både en negativ och en positiv sida. Hon kallar det ironins ”transideologiska status”. (Hutcheon 1995, s. 27 f.)

Ironier som missförstås förklaras ofta i termer av ”kompetens” hos uttolkaren. Med Hutcheons diskursanalytiska ram kan missförstånd istället diskuteras utifrån en mer interagerande och relationell syn. Ironin är kulturspecifik och vilar på närvaron av ”a common memory” som delas såväl av sändare som mottagare. Ironikern kan förutsätta en viss typ av *kulturell formation* hos tolkaren som tillåter vissa allusioner, ellipser osv. utan att riskera förståelsen och detsamma gäller i motsatt riktning. Medlemmar av en specifik diskursgemenskap kan dela presuppositioner också om hur själva kommunikationen fungerar och dessa delade normer förändras också över tid. (Hutcheon s. 98 f.)

Hutcheon diskuterar möjliga och motsägelsefulla funktioner. Tidigare forskning har oftast fokuserat på ironikerns intentioner. Istället vill Hutcheon tala om ironins funktion som "attributed or inferred operative motivation", dvs. utgå från uttolkaren. Bristen i analysen av, och distinktionen mellan, de multipla möjliga funktionerna hos ironi är en av anledningarna till den stora förvirringen och de olika åsikterna om ironins "appropriateness and value, not to say it's meaning". (Hutcheon 1995, s. 45) I en illustrativ figur ställer Hutcheon upp olika positiva och negativa funktioner ironi kan ha, liksom graderna av dem:

(Hutcheon 1995, s. 47)

Trots att Hutcheon ger uttolkaren en större roll än många av sina föregångare, så betonar hon att intentionalitet är en viktig faktor som måste finnas kvar i analysen av ironi – den blir viktig för att skilja ironi från lögn. Tolkaren måste formulera hypotesen att talaren avser att vara ironisk. (Hutcheon 1995, s.118)

De flesta teoretiker är överens om att signaler, kontextuella och textuella, finns och att de hjälper oss att tolka en text som ironisk. Hutcheon problematiserar signalerna och hävdar att

de inte signalerar ironi förrän de tolkats som ironisignaler. Problemet med att lista ironimarkörer, såsom t.ex. Booth gjort (se ovan), är att signalerna är bundna till tolkningsgemenskapen, den diskursiva gemenskapen, och varierar över tid. Ändå ser hon en nytta med listandet. (Hutcheon 1995, s. 149 ff.) Hon urskiljer fem olika typer av signaler:

1. Olika förändringar i register
2. Överdrifter och underdrifter
3. Motsägelser och inkongruens
4. Förenkling och ”bokstavliggörande” (bokstavstolkande)
5. Repetition och ”echoic mention” (här menar hon att Sperber & Wilsons syn på ”echoic mention” som den enda typen av ironi är onödigt begränsande). (Hutcheon 1995, s. 156)

Katharina Barbe har i sin bok *Irony in Context* (1995) också hon ett perspektiv som fokuserar uttolkaren av ironier. Hon vill diskutera ironi som ”interpretive notion”. Redan ur titeln kan man utläsa att kontext är en viktig faktor hos Barbe, men hennes diskussion av kontexten är dock inte lika djupgående som Hutcheons. Barbe väljer också att inte försöka definiera ironi, utan förklarar att hon hellre vill beskriva med belysande exempel. Viktigt för beskrivning av ironi i Barbes tappning blir *pretense*, *blaim-by-praise*, *face-saving off record utterance* och *criticism*. (Barbe, s. 9 f.)

Ironins ansiktsbevarande karaktär är något som återkommer hos många (se även Sigrell, 1999). Genom att vara ironisk när man framför kritik kan man undvika en öppen konflikt. Barbe menar också att det ansiktsbevarande draget gör att ironin är mer *artig* än direkta uttryck. Hon drar gränsen mot sarkasmer genom att hävda att sarkasm ”constitute a face-threatening action, whereas irony is face-saving criticism”. (Barbe 1995, s.27, se äv. s. 89) I en genomgång av lingvistiska förhållningssätt till ironi diskuterar hon också Grice kooperationsprincip (som hon menar, till skillnad från maximerna, kan användas för studier av ironi). Artighet, menar hon, skulle kunna ingå i kooperationsprincipen, och i det ljuset kan ironi betraktas. (Barbe 1995, s.90)

Också för Anders Sigrell är ansiktsbevarande en positiv och kommunikationsbefrämjande funktion hos ironi. Sigrell gör i sin avhandling *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation* (1999) en teoretisk genomgång av ironibegreppet.

I sin diskussion av "det underförstådda" avvisar Sigrell antagandet att förutsättningen för att man ska kunna förstå meningen *med* en utsaga är att man först avkodar meningen *hos* utsagan. Detta skulle försämra effektiviteten i underförstådd kommunikation när det gäller t.ex. att påverka mottagaren. Sigrell menar att underförstådd kommunikation tvärtom kan vara *mer* effektiv än direkt, och hänvisar till en studie av Raymond W. Gibbs (1979) där experiment visar att det under förutsättning att det finns tillräcklig kontext går snabbare att processa den icke-bokstavliga betydelsen än den bokstavliga betydelsen (Sigrell 1999, s. 144 f.) Detta skulle kunna tyda på att uttolkaren vid ironier först letar efter en intention istället för att först avkoda den bokstavliga betydelsen. Motsatsdefinitionen av ironi vilar på grundantagandet att vi först avkodar den bokstavliga betydelsen och sen letar efter en annan mening och framför allt därför måste den avvisas, menar Sigrell. Ironiska yttranden innehåller istället en motsättning mellan någon form av ytspråklig betydelse och den uppfattade kommunikativa intentionen. (Sigrell 1999, s. 165)

Sigrell framhåller, som sagts ovan, att ironier kan vara kommunikationsbefrämjande och konstruktiva. Positiv ironi kan ha följande egenskaper (Sigrell 1999, s. 167 f.):

- Kan vara ett artigt sätt att framföra kritik, ansiktsbevarande.
- Är en sammanhållande faktor mellan vänner/par
- Etablerar vi-dem-upplevelse.
- Har nära koppling till humor och kan där vara välvillig ironi.

I ett försök till en egen ironidefinition sammanfattar Sigrell sina iakttagelser:

Det är fråga om någon form av underförstådd kritik förmedlad på ett sådant sätt att det explicita yttrandet ligger till grund för (minst) två olika betydelser där den ena inte är kritisk. Det föreligger alltså en inkongruens (ofta antitetisk, men ibland hyperbolisk eller litotesisk) mellan det explicit förmedlade och vad som kan uppfattas som intentionen bakom yttrandet. Denna inkongruens kan användas som ett sätt att förmedla (dämpa, skärpa eller till och med upplösa) den aktuella kritiken. Ironier kan därmed användas i en mängd olika funktioner förutom att ge underförstådd kritik (visa artighet, etablera eller befästa maktrelationer, ge uttryck för solidaritet eller utanförskap, skämta, med flera; samt en kombination av dessa). (Sigrell 1999, s. 183)

Så trots att ironin alltså enligt Sigrell kan vara positiv, så är det essentiellt för den att den innehåller någon form av underförstådd kritik.

En intressant vinkling av ironibegreppet – eller framför allt dess användning – har Paul Simpson i *On the Discourse of Satire* (2003). I sin bok försöker Simpson mot bakgrund av tidigare teorier utveckla en modell för analyserandet av satirisk humor. I likhet med Hutcheons förståelse av ironi (se ovan) vill Simpson förstå satir som en diskursiv praktik. Och essentiellt för satiren är att den innehåller tre ironiska faser. Den första fasen uppträder i och aktiverar vad han kallar **prime-elementet** i en satirisk text: en förmodad eller verklig tidigare diskurshändelse aktiveras (dock ej begränsat till specifik text/genre/register). Det handlar alltså om ett slags eko, som kan sägas ge den parodiska kvaliteten i satir. Sperber & Wilsons teorier (se ovan) är viktiga som utgångspunkt för denna första ironiska fas. Den andra fasen har samband med den andra nyckelkomponenten (förutom prime) i satir: **dialectic**. Den dialektiska komponenten innebär en diskursiv ”twist” eller ”contraexpectation” och har en antitetisk innebörd. Det kan vara en motsättning mellan framförda idéer, det kan vara ett tydligt brott mot sanningskravet i Grice kooperationssteori, t.ex. För denna andra ironifas föreslår Simpson termen **oppositional irony**. (Simpson 2003, s. 93 f.) Den tredje fasen, slutligen, handlar om uttolkarens attribuerande av ironi i en text: **irony of conferral**. (Simpson 2003, s. 154 f.) Simpson ifrågasätter hållningen att satir handlar om att förstå en mening som placerats där av författaren, dvs. att det finns ”rätt” eller ”fel” läsning av satir. (Simpson 2003, s.156 f.) Han hänvisar till Habermas universella pragmatik i sin diskussion av tolkning av satir: giltighetsanspråk, framför allt kravet på uppriktighet, är centrala. Satiren har en förmåga att destabilisera sig själv, menar Simpson. Spelet mellan prime och dialectic upphäver uppriktighetsanspråket och reser ett anspråk på ”icke-uppriktighet”. Mottagaren inbjuds att inte lita på talaren, vilket leder till vidare inferenser om både sanningsanspråket och vad som är passande. (Simpson 2003, s.165 f.)

Simpsons framställning av ironi som en viktig ingrediens i satir ger ingen vägledning i frågan om vad som skiljer ironi från satir (se dock diskussionen om litteraturvetenskapens syn, Simpson 2003, s. 52 f.). Om nu båda kan ses som diskursiva praktiker blir det möjligen också svårt att förstå hur den ena praktiken kan vara en ingrediens, en metod, i den andra. Men Simpsons modell för analysen av satiriska texter är också intressant för att det är en handfast modell som likväl skulle kunna användas för analysen av ”ironiska texter” (om det nu finns någon urskiljbar gräns däremellan).

Ett intressant bidrag till studiet av ironiska texter är Hannele Kohvakkas avhandling *Ironie und Text* (1997) (avhandlingen sammanfattas också i en artikel från 1996). Kohvakka vill ge

en lingvistisk förklaring till ironi som textuellt fenomen. Hennes definition av vad som räknas som ironi är enkel: Ironi är att säga en sak men mena motsatsen eller något annat och det som menas är alltid mer eller mindre negativt laddat (vilket i sin tur innebär att ironi alltid innebär kritik) (Kohvakka, 1997, s. 19). Kohvakka är väl förtrogen med den tyskspråkiga lingvistiska ironiforskningen och menar att denna hittills har visat att

1. fenomen på det lexematiska planet endast fungerar som signaler för ironi och inte ger någon förklaring till ironins uppkomst
2. alla former av ironi baseras på en motsättning mellan språkliga eller icke-språkliga uttryck och den vidare kontexten (som kan vara situationen, den utomspråkliga världen, eller texten i sin helhet). (Kohvakka 1996, s. 240)

Lingvistiken, menar hon, saknar redskap för att utforska de utomspråkliga faktorerna, men den trängsta kontexten, dvs. texten i sin helhet, kan utforskas. I viss grad kan också situationella faktorer utvecklas och vävas in inom textramen.

Kohvakka undersöker i sin avhandling 100 korta texter, de flesta nyare tidningstexter från 1980-90-tal, men också 20 st. Tucholskytexter från 1919-1932. Ett viktigt syfte med avhandlingen är att utveckla en metod som hjälper henne att förstå de inomtextliga ironiomvittnande motsättningarna lingvistiskt. Ologik på alla språkliga nivåer (dvs. språkliga och kontextuella inkongruenser och förväntansbrott) är ett centralt element för ironibildningen, menar Kohvakka. Hon använder sig av en metod som inspirerats av en argumentationsanalytisk metod av Schmidt-Faber för att analysera texternas logiska struktur. Analysen kommer att påminna mycket om analyser av texters innehållsstruktur i van Dijk's tappning (se Hellspång & Ledin 1997). Kohvakka fastställer texternas **konklusions-satser** (premiss, kan sägas motsvara texternas propositioner) **konklusionsregler** (premiss, kan sägas motsvara de presuppositioner propositionerna vilar på), och **konklusioner** (motsvarande argument, här par av konklusions-sats och konklusionsregel). Den klassiska syllogismens konklusion motsvaras här av det hon kallar **textutsagan** (vilket skulle kunna sägas vara en makroproposition för hela texten). Genom denna metod kan textens olika företeelser registreras på ett tematiskt plan för att hitta oväntade delar, temautvidgningar som skenbart är ogrundade och kontrasterande tillägg. Ytterligare steg i analysen av texterna är att identifiera "Erwartungswidrigkeiten", dvs. förväntansbrott, på ett lexematiskt plan och att analysera "nominativen ketten" (ung. motsvarande ledfamiljer av referenter). Med lexematiska förväntansbrott menar Kohvakka t.ex. "die Verbindung von Prädikaten mit

semantisch 'falschen' Subjekten und Objekten, Kombinationen von Substantiven und Adverbien mit unerwarteten Attributen oder unerwartete wortspielerische Verbindungen verschiedener Wortklassen" (Kohvakka 1997, s. 81 f.) Den ironistöttande funktionen hos tematiska och lexematiska förväntansbrott, menar hon, "wird durch die Ermittlung nominativen Ketten und deren Verhältnis zueinander gezeigt" (Kohvakka 1997, s. 206).

Kohvakka kommer fram till att en ironisk text visserligen ofta innehåller lexematiska förväntansbrott och inkongruenta tematiska element, men det är analysen av den "konklusiva" textstrukturen som är avgörande för attribuerandet av ironi till en text. (Kohvakka 1996, s. 244) En konklusion (dvs. regeln + satsen, se ovan) blir giltig om konklusionsregeln (vilket i Kohvakkas analys alltså blir ungefär den presupposition påståendet vilar på) är sann. Vid en motsägelsefull textstruktur uppstår detta: "Auf der Basis der Widersprüche entsteht eine andere Aussage, die das verkörpert, was wirklich gemeint wird, also den ironischen Bedeutungsgehalt". (Kohvakka 1996, s. 247)

Ironin baseras alltså på att den "konklusiva textstrukturen" är motsägelsefull. Ironin uppstår på textnivån som en motsättning mellan de olika konklusionerna där vissa är giltiga och andra ogiltiga. Texten blir "skenkonklusiv" och detta, menar Kohvakka, är karakteristiskt för ironi. I 96,9 % av de analyserade texterna förekommer också vad Kohvakka kallar *nyckelkonklusioner*, viktiga konklusioner (oftast i slutet av texter eller avsnitt) som ställer det tidigare sagda på ända (jfr de faktakonflikter inom texten som diskuteras hos Booth 1974).

Intention blir viktigt också för Kohvakka: skenkonklusiviteten måste vara avsedd, annars skulle det ju bara kunna handla om felaktiga resonemang.

Ironi kan inte alltid förstås utan sin kontext, men analysen av ironi kan göras utan annan kontext än texten i sin helhet, menar Kohvakka. Den invändning man skulle kunna göra är att läsaren ändå måste anlita kontexten för att avgöra om de olika konklusionerna är giltiga eller inte, eftersom de måste identifiera de bakomliggande presuppositionerna och avgöra om de är sanna eller falska.

Slutord – teoretiska frågeställningar och implikationer för analys av ironiska texter

I denna genomgång av olika teoretikers syn på ironi har ett antal aspekter av ironi kommit att beröras. Det kan vara av intresse att ringa in de aspekter som har betydelse för studiet av verbal ironi och kanske framför allt för studiet av ironi i texter. Därför lämnas i det följande de specifikt litteraturvetenskapliga och de mer abstrakt filosofiska aspekterna åt sidan.

Mycken möda har genom århundradena lagts ned på att försöka nagla fast ironins essens, *vad ironi egentligen är*. Att en enkel motsatsdefinition – att säga en sak men mena det motsatta – inte räcker tycks de allra flesta vara överens om. Ett sätt att komma runt det är att säga att man också kan säga en sak men mena något annat. I ett annat perspektiv har man diskuterat huruvida ironin är lämpligast att se som ett retoriskt stilgrepp, en trop eller figur, eller om det är mer fruktbart att se det som en diskursiv praktik. För det senare argumenterar t.ex. Hutcheon som menar att ironi på så sätt kan ses i sitt sammanhang (här är diskursiva gemenskaper t.ex. en förutsättning för att ironi ska kunna ske) (Hutcheon 1995, jfr Simpson 2003 om satir som diskursiv praktik).

Alla teorier vill också hitta ett svar på frågan *hur ironi kan förklaras*. Sperber & Wilson ser ironi som *echoic mention* där attityden till det sagda är det som ger ironin relevans (Sperber & Wilson 1981, 1989 och 2003). Sperber & Wilsons teori har bl.a. kritiserats för att förutsätta att ett ironiskt yttrande ger eko av något särskilt som måste identifieras eller möjligen uppfinnas för att man ska kunna tolka yttrandet (se t.ex. Simpson 2003, s. 92). Clark & Gerrig ser i en näraliggande teori ironin som *pretense* där en talare låtsas vara någon annan (se Clark & Gerrig 1984; inslag av *pretense* finns även hos t.ex. Barbe 1995 och Gibbs & Colston 2001).

Ett vanligt förekommande sätt att förklara ironi är i termer av brott mot Grice kooperationsprincip eller maximer (Grice 1975). I Grice egen framställning ges ironi som exempel på ett brott mot sanningskravet, vilket kommit att kritiserats av de flesta för att vara en alltför vid definition som inte kan skilja ironi från t.ex. lögn (se t.ex. Sperber & Wilson 1981, Sigrell 1999). Sperber & Wilson låter istället relevansmaximen bli överordnad (se ovan). Attardo formulerar ett ironiskt yttrande som minsta möjliga brott mot kooperationsprincipen (där det samtidigt behåller sin relevans), men brottet innebär ett kontextuellt olämpligt, inappropriate, yttrande (se Attardo 2000a). Lämplighet,

appropriateness, ingår i Habermas giltighetsanspråk, vilka också blir viktiga för Simpsons förklaring av satiriska texter (Simpson 2003).

Frågan hur ironi kan förklaras ligger nära frågan om *hur vi tolkar ironi*. Meningarna går isär när det handlar om huruvida vi substituerar den bokstavliga meningen med en annan ironisk mening. Att vi gör det menar t.ex. Booth, som talar om rekonstruerandet av en ”högre nivå” (Booth 1974, s 4, för kritik av detta se t.ex. Sigrell 1999, Hutcheon 1995). Mycket av diskussionen har rört sig om huruvida tolkningen sker i ett, två, tre eller till och med fyra steg. En ett-steps-process förordar t.ex. Sigrell (1999) och Gibbs & Colston (2001). Ett ironiskt uttryck skulle förlora i effektivitet om tolkningen går omvägen via bokstavlig tolkning, menar de, och experimentella studier visar att det går minst lika snabbt att tolka ett ironiskt yttrande som ett icke-ironiskt. Attardo menar att det med en ett-steps-process inte går att göra fel och gå tillbaka för att göra om tolkningen, och förordar istället en tolkning i två steg: först känner man igen texten som ironisk och därefter tolkar man med hjälp av inferenser den avsedda meningen (Attardo 2000a). Hutcheon avvisar tanken på substitution (se ovan) och vill istället se ironi som något som sker mellan sagt och osagt, den ironiska meningen är inklusiv och relationell, både osagt och sagt finns kvar i medvetandet hos uttolkaren (Hutcheon 1995).

Det är nästan omöjligt att diskutera tolkning av ironi utan att också ta upp frågan om *intention*. För de flesta är en förutsättning för ironi att talaren/författaren också avser att vara ironisk (jfr dock Muecke 1969 som talar om privat ironi och Gibbs & Colston 2001 som laborerar med icke-avsedda ironier). Men intentionen finns inte bara hos talaren/författaren, menar t.ex. Hutcheon. En hypotes om författarens intention måste formuleras, vid tolkningen av ironi – dvs. intention och handling finns även hos uttolkaren (Hutcheon 1995). Pfaff & Gibbs visar också i en experimentell studie att läsare av satir alltid försöker rekonstruera författarnas intention, vare sig de har tillräckliga kunskaper för att göra det eller inte (Pfaff & Gibbs 1997). Att den ironiska intentionen är viktig har hos många kommit att innebära att det finns en ”rätt” läsning (se t.ex. Muecke 1969). Talar man om ”den rätta läsningen” så är det lätt att se ironiförståelse som en förmåga som bara vissa har. Detta har ifrågasatts av de teoretiker som starkare betonar uttolkarens roll (t.ex. Hutcheon 1995 och Simpson 2003).

Ironi kan missförstås, det vet alla, och om man inte ser förmågan att förstå ironi som särskild kompetens så måste man hitta andra förklaringar till att det sker. Hutcheon diskuterar missförstånd utifrån delade presuppositioner om kommunikationen, delade förutsättningar på olika nivåer inom en specifik diskursgemenskap (Hutcheon 1995).

För att något skall tolkas ironiskt krävs det, menar de flesta, något slags signaler till uttolkaren. I talsituationer med en tydlig situationskontext, kan det räcka med betoning,

tonfall eller gester. I skriven text däremot behövs andra signaler. Många teoretiker har listat olika typer av signaler (se t.ex. Booth 1974, Hutcheon 1995, Attardo 2000b). Dessa kan vara såväl textuella som kontextuella. Attardo skiljer mellan ironimarkörer och ironifaktorer. De senare är vad andra kallat kontextuella signaler och innebär oftast en motsättning mellan texten och kontexten, men Attardo menar att dessa signaler i själva verket är faktorer och en del av ironin själv (Attardo 2000b). Nekula har diskuterat själva signaleringens väsen och betonar det dynamiska samspelet mellan kontrasterande element i texten och kontexten och menar att detta samspel inte bara fungerar som signal för ironi utan också är ironins innehåll (Nekula 1996).

Att lista signaler är riskfyllt, menar Hutcheon (men kan inte motstå det själv). Signalerna är nämligen bundna till den tolkningsgemenskap de förekommer i och varierar över tid (Hutcheon 1995). Förutom dessa socialt överenskomna markörer finns de kontextuella/textuella faktorerna i konflikt (Hutcheon 1995, jfr Attardo ovan). Kohvakka, som försöker hitta en modell för analys av ironi i text, betonar betydelsen av den motsägelsefulla textstrukturen. En motsägelsefull, ”skenkonklusiv”, textstruktur är betecknande för ironiska texter, menar hon, och andra signaler behövs inte, även om de ofta förekommer (Kohvakka 1996).

För förståelsen av ironins väsen blir det också viktigt att formulera ett svar på frågan om *varför vi använder ironi*. Här är det kritiserande draget hos ironi kanske det mest iögonenfallande. Ironi innebär alltid kritik, menar t.ex. Sperber & Wilson (1981, 1986) och Kohvakka (1996). Hutcheon (1995) talar om ironins ”evaluative edge”. Men många betonar också de positiva funktionerna med ironi, t.ex. skämtande, samhörighetskapande, ansiktsbevarande (se t.ex. Gibbs & Colston 2001, Barbe 1995, Sigrell 1999). Ironins ansiktsbevarande drag innebär att man när man kritiserar genom att vara ironisk undviker en öppen konflikt och därmed både kan ”hålla ryggen fri” själv och ge möjlighet för den kritiserade att låtsas missa ironin. Detta ses t.ex. hos Barbe som en artighetsstrategi (Barbe 1995, se också Sigrell 1999 och jfr Attardo 2000b för kritik av detta). Hutcheon menar att ironin är ”transideologisk” och alltid har både en negativ och en positiv sida (Hutcheon 1995).

De flesta antar också att det finns offer för ironi, antingen någon man ironiserat över eller någon som inte förstår ironin eller båda typerna samtidigt.

Ironi är ett svårfångat fenomen. Det tycks inte råda någon riktig enighet om ironins gränser. En avgränsning som förhållandevis enkelt låter sig göras är den mot *lögnen* (kan göras genom att betona vikten av intention). En annan är att avgränsa ironin mot *negationen* (även om det kan vara ett problem om man antar en enkel motsatsdefinition). ”Du är ju inte

fin” är ett fullt tänkbart ironiskt yttrande till någon som är finkläd. Förutom att ”ju” här kan fungera som ett slags signal om ironi så är ju yttrandet negerat – men det är inte negerandet i sig som är avsikten. Alltså blir intention också här ett nyckelbegrepp. Attardo menar att ett tillfogat *not* efter ett positivt yttrande fungerar som en extra signal för att ironin inte ska missas men menar att ironin skulle vara där även utan signalen (Attardo 2000b). (Men frågan är om inte det tillfogade *not* här motiveras just med känslan av att yttrandet skulle betraktas som en lögn annars, även av talaren. En intressant förlängning av diskussionen är var gränsen går t.ex. mellan ironi och barnens lek med ”tvärtom-språk”. Men det får bli en fråga för senare utredning.)

Det tycks inte finnas någon samstämmighet om var gränserna mellan satir och ironi går. De flesta undviker att dra någon tydlig gräns, till och med Simpson som ändå menar att satir innehåller tre olika ironiska faser (Simpson 2003). Möjligen är det en större konsensus kring skillnaden mellan sarkasm och ironi: sarkasm har ett tydligare attackmoment och är ofta *face-threatening* (till skillnad från ironin) (Booth 1974, Barbe 1995). Sperber & Wilson framkastar tanken att ironi blir sarkasm när det är åhöraren själv som yttrandet ger ett eko till (Sperber & Wilson 1981). Mer aggressivitet, kanske man kan sammanfatta skillnaden med.

Jag vill inte göra något försök att extrahera ”den bästa definitionen” av ironi ur denna teoretiska genomgång. Riskerna är alltför uppenbara. Men det kan vara intressant att försöka sammanfatta några av teoriernas implikationer för studiet av ironiska texter. Av stor vikt för förståelsen av ironiska texter är kontextkunskaper, vilket blir särskilt relevant i handhavandet av äldre texter. Med hjälp av markörer på olika nivåer och med hjälp av inomtextliga motsättningar såväl som motsättningar mellan texten och kontexten kan man – med tillräcklig kunskap om kontexten – förstå att en text är ironisk. Listor av markörer och analys av textens struktur kan vara till hjälp. Det är inte självklart att det går att sätta fingret på någon slags ”avsedd” mening, men en textanalytiker kan ju alltid försöka. Viktigt blir då att göra klart för sig om man letar efter en av författaren avsedd mening eller en av läsaren troligen infererad mening. Det är inte självklart att de överensstämmer. En klok inställning är troligen att den ironiska meningen ligger mellan sagt och osagt. Detta dynamiska samspel – mellan text och kontext, mellan markörer i texten och något som ges eko av eller åberopas i den yttre kontexten, mellan motsättningar inom texten och mellan sändare och mottagare, författare och läsare – kan bara till en viss gräns naglas fast i konkreta iakttagelser. För resten av analysen är vi beroende av tolkning. Ironi i texter kan vidare med fördel ses som diskursiv praktik och går då att diskutera utifrån sociala, historiska och kulturella aspekter. Dess ”transideologiska”

natur kan då tas som utgångspunkt för att identifiera både positiva och negativa effekter där texten ses som både skapad av, och skapande, sin kontext.

Litteratur

- Attardo, Salvatore (2000a) Irony as relevant inappropriateness. I: *Journal of Pragmatics* 32, s.793-826
- (2000b) Irony markers and functions: towards a goal-oriented theory of irony and its processing. I: *RASK: Internationalt tidskrift for sprog og kommunikation*. 12, S. 3-20
- Barbe, Katharina (1995) *Irony in Context*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Booth, Wayne C. (1974) *A Rhetoric of Irony*. Chicago and London
- Cassirer, Peter (1986) *Stilistik och textanalys*. Stockholm
- Clark, H. H. & Gerrig R. J. (1984) On the Pretense Theory of Irony. I: *Journal of Experimental Psychology: General* 113:1. S. 121-26
- Colebrook, Claire (2004) *Irony*. London & New York: Routledge
- Gibbs, Raymond W. & Colston, Herbert L. (2001) The Risks and Rewards of Ironic Communication. I: *Say not to say: New perspectives on miscommunication*. Ed. L. Anolli, R. Ciceri & G. Riva. Amsterdam, S. 187-200
- Giora, Rachel (1995) On Irony and Negation I: *Discourse Processes* 19. S. 239-264
- (2003a) *On our mind: Salience, context, and figurative language*. New York: Oxford University Press
- (2003b) Recent Trends in Literal vs. Figurative Language Research: The Case of Irony. *Speech Pathology Online*
http://www.speechpathology.com/articles/arc_disp.asp?id=51
- Grice, H. P. (1975) Logic and Conversation I: *Syntax and Semantics* 3. Ed. Cole, P. and Morgan J. L. New York, San Francisco etc.: Academic Press
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per (1997) *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund
- Hutcheon, Linda (1995) *Irony's Edge. The theory and politics of irony*. London & New York
- Johannesson, Kurt (1998) *Retorik eller konsten att övertyga*. 2 uppl. Stockholm
- Knox, Norman (1961) *The Word Irony and its Context, 1500-1755*. Duke University Press
- Kohvakka, Hannele (1996) Ironie als Textuelle Erscheinung. Eine linguistische Erklärung der Entstehung von Ironie. I: *Neuphilologische Mitteilungen* 3. XCVII Helsingfors. S. 239-253
- (1997) *Ironie und Text. Zur Ergründung von Ironie auf der Ebene des sprachlichen Textes*. Frankfurt am Main
- Melin, Lars och Lange, Sven (1986) *Att analysera text*. Lund
- Muecke, D. C. (2004) *The Compass of Irony*. London

- Nekula, Marek (1996) Ironiesignal. Beschreibung der Ironie in Handlung und Text. I: *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. S. 41-53
- Pfaff, Kerry L. & Gibbs, Raymond W. Jr. (1997) Authorial intentions in understanding satirical texts. I: *Poetics* 25, S. 45-70
- Sigrell, Anders (1999) *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*. Umeå
- Simpson, Paul (2003) *On the Discourse of Satire. Towards a stylistic model of satirical humour*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Sperber, Dan (1984) Verbal Irony: Pretense or Echoic Mention? I: *Journal of Experimental Psychology: General* 113:1, S. 130-36
- Sperber, Dan och Wilson, Deidre (1981) Irony and the Use-Mention Distinction. I: *Radical Pragmatics*. Ed: Peter Cole. New York: Academic Press
- (1986) *Relevance Communication and Cognition* Oxford
- (2003) *Relevance Theory I: Handbook of Pragmatics*. Ed: Ward & Hume. Oxford: Blackwell
- Williams, Joanna P. (1984) Does Mention (or Pretense) Exhaust the Concept of Irony? I: *Journal of Experimental Psychology: General* 113:1, S. 127-29